

ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ КОДЕКСИНИНГ ЖАЗОНИ ИЖРО ЭТИШ ТИЗИМИНИНГ ПОЙДЕВОРИ СИФАТИДАГИ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Дусанов Эшқабул Эрназарович
Ўзбекистон Республикаси ФА Давлат ва
ҳуқуқ институтининг мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада муаллиф мамлакатимизнинг амалдаги Жиноят-ижроия кодексида акс эттирилган ҳуқуқ ва эркинликлар тизимининг ўзига хос хусусиятлари, янги Ўзбекистонда вужудга келган шарт-шароитлар даврида жамиятимизда мавжуд бўлган масалалардан бири бўлган маҳкумлар, уларнинг ҳуқуқий мақоми, ушбу тоифадаги шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш билан боғлиқ масалаларга мурожаат этиб, маҳкумлар билан боғлиқ айрим бахсталаб масалаларга эътибор беради. Амалдаги қонунчилик ва халқаро стандартларнинг ўзаро мутаносиблиги масалаларини таҳлил этади.

Калит сўзлар. Жиноят-ижроия Кодекси, Янги Конституция, ташқи ва ички сиёсат, жиноят ва жазо, мутаносиблик, имплементация, стандартлар, либерализация, юридик амалиёт, жинойий жазони ижро этиш тизими, принциплар.

Халқаро ҳамжамиятда 200 дан ортиқ мамлакатлар мавжуд бўлса, уларнинг конституциялари, ҳуқуқий тизими, бошқарув шакли бир-бирига умуман ўхшамайди, ҳар бир давлатда ўзининг ички хусусиятларидан келиб чиқиб, инсон ҳуқуқларига оид муайян қонунчилик тизими шаклланган. Бу қонунчиликнинг негизини, мамлакат конституциялар ва қонунлари ташкил этиши ҳаммага маълум.

Юқоридаги фикрлар тўлиқлигича ҳар бир давлатда мавжуд бўлган жазони ижро этиш тизимига ҳам тааллуқлидир. Ушбу тизимлар ҳар бир мамлакатнинг ички хусусиятлари, амалдаги қонунчилиги, тажрибалари ҳамда анъанавий хусусиятларига асосланади.

Маҳкумлар масаласига келадиган бўлсак, уларнинг мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ислохотлар, суд-ҳуқуқ соҳасидаги либераллаштириш сиёсати шароитидаги тутган ўрни ва ҳуқуқий мақоми доимо жамиятимизнинг диққат марказида бўлиб келмоқда. Жинойий жазони ижро этиш тизими, у ерда сақланаётган маҳкумлар масаласи давлатимиз ва жамиятимизда амалга оширилаётган ислохотлардан четда туриши мумкин эмаслигини ҳамма билади.

Ҳозирда мамлакатимизда шакллантирилаётган янги сиёсий ва ҳуқуқий муҳит шароитида маҳкумлар ҳуқуқларини таъминлаш, уларни кенгайтириш,

ушбу ҳуқуқ ҳамда эркинликларни ҳимоя қилишга қаратилган бир қатор ташкилий-ҳуқуқий чоралар амалга оширилмоқда. Бу ўзгаришлар мамлакатимиз конституциясида мустаҳкамланган нормаларнинг устиворлиги асосида амалга оширилмоқда¹.

Давлатимиз ва ҳуқуқимиз тарихига мурожаат этсак, мустақилликка эришилгандан кейин Жиноят-ижроия кодексининг қабул қилиниши мамлакатимизда ҳуқуқ нормаларини такомиллаштириш ва қонунчиликни янада мустаҳкамлаш ҳақидаги халқаро ҳуқуқ талабларни амалга ошириш ҳамда жиноят-ижроия сиёсатининг мустаҳкам юридик пойдеворини яратиш борасида муҳим қадамлардан бири бўлди. **Амалдаги Жиноят-ижроия кодекси 9 бўлим, 34 боб ва 197 моддадан иборат².**

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси мамлакатимизда демократик ҳуқуқий давлатни қарор топтириш, умум эътироф этилган халқаро ҳуқуқ принциплари ва нормалари асосида миллий қонунчиликни ривожлантириш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари каби умумбашарий қадриятларни ҳимоя қилиш авж олган тарихий бир шароитда содир бўлаётган демократик ўзгаришларни ўзида тўла акс эттиради³.

Жиноят-ижроия кодексининг ҳуқуқий табиати, хусусиятлари ҳамда мазмун-моҳияти қуйидаги асосий мақсадларни ҳал этишга қаратилган:

биринчидан, тўлиқ равишда соҳага тегишли илғор халқаро стандартларни амалдаги қонун ҳужжатларига имплементация қилишни таъминлаш;

иккинчидан, жазони ўташ жойларида элементар ҳуқуқ ва эркинликларга риоя қилинишини таъминлаш;

учинчидан, жиноятчиликка қарши кураш таъсирчанлигини ошириш, фуқароларнинг хавфсизлигини ва тинчлигини, жамиятнинг жиноятчилардан ҳимоя қилинишини таъминлаш;

тўртинчидан, жиноят содир этган шахсларнинг ахлоқий жиҳатдан тузалишларига имконият яратиш, уларни ижтимоий тиклаш ва қонунга итоаткор хулққа асосланган нормал ҳаётга қайтариш;

бешинчидан, жазони ўташнинг самарали жараёнини ташкил этиш ва уни қонун билан қафолатлаш;

олтинчидан, жиноят содир этган шахсларнинг ахлоқан тузалишида давлат ва фуқаролик жамияти институтларининг иштирокини озодликдан маҳрум этиш жойларида рағбатлантириш ва жазолашнинг пухта ва самарали тизимини барпо

¹ Саидов А.А. Ўзбекистон Республикасида маҳкумлар билан муомала қилишнинг ҳуқуқий асослари ҳамда бу борадаги халқаро стандартлар. Монография. Т., 2018 йил, 3 – б.

² Ўзбекистон Республикасининг кодекслари (2021 йил 1 декабр гача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан): тўплам / «Адолат» миллий ҳуқуқий ахборот маркази, 2021 йил, -736 бет. (229-268 бетлар).

³ Шомансуров А. О реформировании системы исправительных учреждений // Хозяйство и право, 1997, № 10. – С. 87-88.

этиш ва таъминлаш.

еттинчидан, Жиноят-ижроия кодексининг барча моддалари жиноий жазоларни ижро этишнинг ҳам жаҳон тажрибасига, ҳам хорижий давлатлар илғор қонунчилигига, ҳам мамлакатимиз ҳуқуқий амалиётига бевосита асосланганлигини эсдан чиқармаслик.

Амалдаги Жиноят-ижроия кодекси **замонавийлик, гуманизм, инсонийлик, қонунийлик, адолат, инсонпарварлик, демократизм, халқаро ҳуқуқнинг устиворлиги** принципларига асосланиб, жазони ижро этишда **адолат устуворлиги, дифференцияция ва индивидуаллаштиришга** риоя этиш, мажбурлов воситаларини оқилона қўллаш ва маҳкумларнинг қонунга атоаткор хулқ-атворини рағбатлантириш принципларига таянади⁴.

Ушбу Кодекс халқаро ҳуқуқ нормалари талабларига мувофиқ бўлиб, шу соҳадаги илғор хорижий давлатлар тажрибаси инобатга олинган. Кодексида жиноий жазони ижро этиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлар тартибга солинган.

Эндиликда жиноий жазо содир қилган шахс жинояти учун берилган жазо чораси ўташи билан бирга меҳнатга ҳалол муносабатда бўлишини, қонунларни аниқ бажаришини ва қайта тарбияланишини, шунингдек, бошқа шахслар томонидан ҳам янги жиноятлар содир қилинишининг олдини олишда ҳамда жиноятчиликка қарши олиб борилаётган тадбирларга ёрдам беришини таъминламоқ зарур. Кодекснинг иккинчи боби **“Маҳкумларнинг ҳуқуқий ҳолати”** деб номланган бўлиб, унинг 9,10, 11 ва 12-моддаларида маҳкумларнинг аниқ кўрсатилганлиги инсон ҳуқуқларини ҳимоя этиш борасидаги саъй-ҳаракатларнинг изчил эканлигидан яққол далолатдир⁵.

Айниқса, 12-моддада кўрсатилган маҳкумларнинг виждон эркинлигини таъминлаш ҳуқуқи ўзимизнинг миллий, тарихий қадриятларимизни қамраб олган.

Жиноят-ижроия кодексининг 76, 77, 78-ва бошқа моддаларида маҳбусларнинг ташқи дунё, яъни ўзининг яқин қариндош-уруғлари билан ёзишмалари, телефонда сўзлашувлари, учрашувлари, оладиган посилкалари сони кенгайтирилгани, кўпайтирилгани, маҳбусларни тўғри йўлга солишга ва уларни қайта тарбиялашга, уларда инсонийлик хулқ-атворини шакллантиришга омил бўлиб хизмат қилади⁶.

Жиноят-ижроия кодекси маҳкумларнинг жазони қай тартибда ўташи билан бир қаторда, уларнинг ҳуқуқ ва бурчлари, тарбиявий таъсир чоралари, жазони

⁴ Ўзбекистон Республикасининг кодекслари (2021 йил 1 декабргача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан): тўплам / «Адолат» миллий ҳуқуқий ахборот маркази, 2021 йил, -736 бет. (229 б.).

⁵ Ўзбекистон Республикасининг кодекслари (2021 йил 1 декабргача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан): тўплам / «Адолат» миллий ҳуқуқий ахборот маркази, 2021 йил, -736 бет. (230-231 бетлар).

⁶ Ўша жойда. – Б.244.

ўтагандан кейин кўрсатиладиган моддий ва маънавий ёрдам шакллари каби масалалар мавжудлиги билан аҳамиятлидир. Ушбу Кодекс инсонпарварлик ғоялари устуворлиги билан ажралиб туради. Чунончи жарима тариқасидаги жазони ижро этишда, 21-моддада, айбдор ҳукмда кўрсатилган миқдорни тўлаш имкониятига эга бўлмаса, ижро муддатини 6 ойга кечиктиришга ёки уни бўлиб-бўлиб тўлашга рухсат этилади⁷, дейилган.

Жиноят-ижроия кодексига киритилган маҳкумларни сақлаб туриш нормалари, объектларни қўриқлаш тартиби, назорат ва текширувнинг техникавий воситаларидан фойдаланиш, маҳкумларни кўчиришга оид нормалар халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган андозаларга мос келади ва жазони ўтаётган шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбурият кўрсатган. Инсонпарварлик ва жазонинг тарбиявий таъсирини кучайтириш мақсадида маҳбусларни ёшига, жинсига, саломатлигига, неча маротаба судланганлигига, содир этилган жиноятнинг ижтимоий хавфлигига қараб уларни алоҳида-алоҳида сақлаш назарда тутилди. Вояга етмаганлар учун жазони ўташ шартлари тартибга солинди. Маҳкумларнинг ҳуқуқлари анчагина кенгайтирилган, улар хавфсизлигининг ҳуқуқий кафолатлари кучайтирилган. Маҳбусларнинг ўз оила аъзолари ва қариндош-уруғлари билан мулоқатда бўлиш нормалари киритилган.

Вилоятлардаги ҳокимлар кузатув комиссиялари қошида озодликдан маҳрум этиш жойларида жазони ўтаб қайтганларни ижтимоий муҳофаза қилиш марказларининг ташкил этилиши инсонпарвар демократик давлат кураётганимизнинг исботидир. Йўлдан адашиб, жиноят кўчасига кирган ва қилмишига яраша олган жазони ўтаб қайтаётганларга мурувват қилиб, уларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш фуқаропарварликдан далолатдир. Таъкидлаш жоизки, ушбу марказлар вазифалари ва моқоми амалдаги қонунларимизда акс этмаган эди. Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексидagi талаблар ана шу мослашув марказлари фаолияти учун асос бўлди.

Жиноят-ижроия кодексидa янги IX – **“Бошқа жиноят – ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этиш”** бўлими мавжуд. 174-моддада бу чораларнинг аниқ рўйхати келтирилди⁸. Шартли ҳукм қилиш, тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари, вояга етмаганларга нисбатан мажбурлов чоралари ана шу рўйхатни ташкил этган. Мазкур бўлимда жиной-ҳуқуқий таъсир чораларини ижро этиш масалалари тартибга солинган. Ижтимоий хавфли қилмиш содир этган шахсларга нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чоралари қўллаш муқаддам вазирликларнинг идоравий ҳужжатлари билан тартибга солинар эди. Бу

⁷ Ўзбекистон Республикасининг кодекслари (2021 йил 1 декабр гача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан): тўплам / «Адолат» миллий ҳуқуқий ахборот маркази, 2021 йил, -736 бет. (233-234 бетлар).

⁸ Ўзбекистон Республикасининг кодекслари (2021 йил 1 декабр гача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан): тўплам / «Адолат» миллий ҳуқуқий ахборот маркази, 2021 йил, -736 бет. (265 б).

масалалар энди биринчи марта қонун даражасида тартибга солинган. Бу ҳол, бизнинг назаримизда, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш қоидаларига тўла мос келади.

Жиноят-ижроия кодексининг 181 ва 182-моддаларида тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш тартиби аниқ белгилаб берилган⁹. Рухий касалликлар шифохоналарида даволанаётган беморларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг санаб ўтилганлиги мазкур бўлимнинг энг муҳим қоидаларидан биридир. Бу нормада ҳар куни сайр қилиш, хатлар олиш ва жўнатиш, қариндошлар ва бошқа шахслар билан учрашиш, адвокатлар хизматидан фойдаланиш ҳуқуқлари ва бошқа ҳуқуқлар мустахкамлаб қўйилган.

Жиноят-ижроия кодексининг 34-боби вояга етмаган шахсларга нисбатан мажбурлов чораларини қўллаш масалаларига бағишланган¹⁰. Кодекснинг 195-моддасида вояга етмаган шахснинг жабрланувчидан узр сўраш тартиби белгилаб қўйилган¹¹. Шунингдек, вояга етмаган шахснинг ўз маблағи ҳисобидан ёки ўз меҳнати билан етказилган зарарни тўлаши ёки бартараф этишининг тартиби ва муддатлари баён этилган.

Вояга етмаган шахснинг ўз маблағлари ҳисобидан ёки ўз меҳнати билан етказилган зарарни тўлаши ёки бартараф этиши болалар ўртасида ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олишда тарбиявий воситадир.

Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси жиноят-ижроия сиёсатнинг муҳим юридик пойдеворини ташкил этади, десак муболаға бўлмайди. Ушбу кодекс маҳкумларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ишларида жуда катта амалий аҳамиятга эгадир.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси 1997 йил 1 октябрдан кучга киритилган кейин ўтган давр мобайнида унга 10 марта ўзгартиришлар киритилди¹².

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қонунчилик ташаббуси билан қабул қилинган “Жиноий жазоларни либераллаштириш муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Жиноят, Жииноят-процессуал кодексларига ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Қонунга¹³ мувофиқ 2003 йил 30 августда Жиноят-ижроия кодексига муҳим ўзгартиришлар киритилди¹⁴. Ушбу

⁹ Ўзбекистон Республикасининг кодекслари (2021 йил 1 декабргача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан): тўплам / «Адолат» миллий ҳуқуқий ахборот маркази, 2021 йил, -736 бет. (266 б.).

¹⁰ Ўша асар. – 268 б.

¹¹ Ўша жойда.

¹² **Қаранг:** Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003, №9-10, 149-модда; 2004, №1-2, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007, №6, 248-модда; № 9, 422-модда; № 12, 595-модда; 2008, № 4, 136-модда, № 12, 470-модда; 2010, № 9, 334-модда.

¹³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001, №9-10, 165-модда.

¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003, №9-10, 149-модда.

ўзгартириш ва қўшимчалар жами 31 моддага тааллуқли бўлиб, уларнинг уч гуруҳга бўлиш мумкин. Биринчи гуруҳ – бу ЖИКга киритилган янги модда ва қўшимчалардир. Бу йўналишда 1та янги 791-модда ва 3та моддага (78, 100, 127 моддалар) янги қисмлар киритилди. Иккинчи гуруҳ ўзгартиришлар ЖИКнинг айрим моддаларини янги таҳрирда берилишидир. Бу борада 2та модда тўлиқ янги таҳрирда (46 ва 121-моддалар) ва 19та модданинг 24 қисми янги таҳрирда берилди. Учинчи гуруҳ ўзгартиришлар – бу ЖИКдан чиқариб ташланган 3та модда (83, 134, 135-моддалар) ва 3та модданинг биттадан қисмига тегишлидир.

Катта ижтимоий хавф туғдирмайдиган жиноятлар, унча оғир бўлмаган жиноятлар, шунингдек эҳтиётсизлик орқасида содир этилган жиноятлар учун озодликдан маҳрум этилган шахсларга мўлжалланган манзил-колонияларнинг турларини фарқлаш назарда тутилди. Бундан ташқари, озодликдан маҳрум этиш тарзидаги жазони ўташ тартиби ва шартларини эркинлаштириш билан боғлиқ бўлган қатор муҳим қўшимчалар киритилди. Шу жумладан, судланганларга муддатлар беришни, уларнинг содир этган жиноятлари оғирлигига боғлиқ тарзда уларни яхшироқ шароитларда сақлашни малакалаштириш, маҳкумларни манзил-колонияларга ўтказишда муддатларни камайтириш, озиқ-овқат маҳсулотлари ва энг зарур эҳтиёждаги буюмларни сотиб олиш учун харажат қилиш қилиш рухсат этилган пул суммалари миқдорини ошириш ва бошқалар киритилди. Маъмурий-буйруқбозлик тизимининг сарқити ҳисобланган конвойсиз ҳаракатланиш институтини тугатиш Кодексга киритилган муҳим янгиликлардир.¹⁵ Маҳкумларнинг соқчисиз ёки кузатувчисиз юришига тааллуқли ЖИКнинг 83-моддаси, 104-моддасининг 2-қисми, 124-моддасининг 3-қисми, 134 ва 135-моддалари бутунлай чиқариб ташланди.¹⁶

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодексини либераллаштиришга қаратилган муҳим ўзгартиришлар Олий Мажлиснинг 2003 йили 12 декабрдаги сессиясида ҳам киритилди.¹⁷ Ушбу сессияда ЖИКнинг жами 18та моддасига ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди. Жумладан 2та моддага (111 ва 112-моддалар) 2та янги қисм, 4та модда бутунлай янги таҳрирда, 6та модданинг биттадан қисми янги таҳрирда берилди ҳамда 1та модда (51-модда) тўлиқ ва 4та модданинг биттадан қисми чиқариб ташланди.

Ушбу ўзгаришлар 2003 йил 26 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Биринчи маротаба озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахсларнинг жазони ўташ шароитларини либераллаштириш тўғрисида”ги Фармонини қабул қилиниши билан боғлиқдир. Ушбу Фармонда унча оғир

¹⁵ Иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн иккинчи сессияси. 2003 йил 29-30 август. Стенографик хисобот. Тошкент, 2003. Б. 197-198.

¹⁶ Ўзбекистон Республикасининг кодекслари (2021 йил 1 декабргача бўлган ўзгартириш ва қўшимчалар билан): тўплам / «Адолат» миллий ҳуқуқий ахборот маркази, 2021 йил, -736 бет. (246; 252; 258; бетлар).

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиснинг Ахборотномаси, 2004, № 1-2, 18-модда.

бўлмаган жиноят содир этиб, биринчи марта судланган шахслар озодликдан маҳрум этиш жазосини манзил колонияларда, ўта оғир жиноят содир этиб, биринчи марта судланганлар эса умумий тартибли колонияларда ўташлари кўзда тутилган. Шундан келиб чиқиб биринчи марта озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахсларнинг жазони ўташ шароитларида енгиллик бериш, улар билан тарбиявий ишлар олиб боришни такомиллаштириш ҳамда бу ишда жамоатчилик ва фуқароларнинг иштирокини кенгайтириш мақсадида Жиноят, Жиноят-процессуал ҳамда Жиноят-ижроия кодексларига бир қатор ўзгартиришлар киритилди. Бу ўзгаришларда биринчи марта жиноят содир этган шахсларга жазо тайинлаш тартибини ва жазони ўташ шароитларини табақалаштирилган ҳолда енгиллаштириш назарда тутилди. Қасддан унча оғир бўлмаган жиноят содир этган шахслар жазони умумий тартибли колониялар ўрнига манзил-колонияларида ўташи мустаҳкамланди. Ўта оғир жиноят содир этган шахслар эса жазони қаттиқ тартибли колонияларда эмас, балки умумий тартибли колонияларда ўтайдиган бўлдилар. Қаттиқ режимли колонияларда илгари қасддан содир этган жинояти учун озодликдан маҳрум этиш тариқасидаги жазони ўтаб чиққан ва қасддан янги жиноят содир этгани учун ҳукм қилинганлар жазо ўтайдиган бўлдилар. Айни пайтда, кодексга ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят содир этганлик, эҳтиётсизлик оқибатида жиноят содир этганлик, қасддан унча оғир бўлмаган жиноят содир этган вояга етмаган шахслар, ҳомиладор аёллар ва уч ёшгача болалари бўлган аёлларга, шунингдек ёшга доир пенсияга чиқиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларга нисбатан озодликдан маҳрум этиш тариқасидаги жазонинг қўлланилишини таъқиқловчи қоида киритилди. Шунингдек жазони манзил-колонияларда ўтаётган шахсларга колониядан ташқарига чиқиш ҳуқуқи билан муддати ўн беш кунлик меҳнат таътили бериладиган бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциявий судининг таклифига биноан ЖПК 536-моддаси, Жиноий-ижроия кодексининг 164-моддаси маҳкумларни муддатидан илгари шартли озод қилиш ва жазони ўталмаган қисмини енгилроқ жазо билан алмаштириш жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг тақдимномасидан ташқари маҳкумнинг, унинг ҳимоясининг илтимосномасига биноан ҳам судья томонидан кўриб чиқилиши мумкинлигини назарда тутувчи норма билан тўлдирилди¹⁸.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган жиноятга оид сиёсатни устувор йўналишларидан бири – бу ўлим жазосини бекор қилиш билан боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 1 августдаги “Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида”ги Фармонининг қабул

¹⁸ Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн учинчи сессияси. 2003 йил 11-12 декабрь. Стенографик ҳисобот. Тошкент, 2003. – Б. 178.

қилиниши жиной жазо тизимини янада либераллаштиришга қаратилган бўлиб, суд-ҳуқуқ ислоҳатларининг ривожланишига янги туртки бўлди.¹⁹

Ушбу Фармон жамиятни демократлаштиришнинг муҳим муаммоларидан бири бўлган ўлим жазосини бекор қилиш масаласини ҳал қилди. “Мамлакатда амалга оширилаётган жамият ва давлат ҳаётини демократик жиҳатдан янада янгилаш, мамлакатни модернизация қилиш борасидаги ислоҳатларнинг моҳияти ва мазмуни, суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш бўйича олиб борилаётган ишларнинг натижалари жазо тури сифатида ўлим жазоси бекор қилинишини ҳамда уни умрбод ёки узоқ муддатга озодликдан маҳрум этиш жазоси билан алмаштирилиши зарурлигини тақазо этмоқда”,²⁰ - дейилганди Президент Фармонида.

Ўзбекистон Республикасининг “Ўлим жазоси бекор қилиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонуни²¹ жинойтга оид сиёсатни инсонпарварлик руҳида олиб бориш йўлида муҳим қадам бўлди.

Жинойт жазо тизимидан ўлим жазосини чиқариб ташлаш ва уни умрбод ҳамда узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси билан алмаштириш, ушбу жазоларни танлаш тартиби ва уларни ижро этиш шартлари билан боғлиқ ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди. Шу муносабат билан 2003 йил 11 июлда ЖИКнинг 6та моддасини айрим қисмлари ва V бўлим 24-боб тўлиқ янги таҳрирда берилди 1та модданинг бир қисми (12-модданинг 3-қисми) чиқариб ташланди.

Жинойт-ижроия кодексининг 12, 14, 49, 58, 82, 113 ва 120-моддаларига киритилган ўзгартиришлар ва қўшимчалар ўлим жазосининг ижросига тааллуқли нормаларни чиқариб ташлаш ҳамда умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси озодликдан маҳрум қилиш жазосига алмаштирилганда мазкур жазони ижро қилишнинг хусусиятларини белгилаш билан боғлиқдир. V-бўлим янги таҳрирда баён этилди ва унда умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўташ тартиби ҳамда шартлари белгиланди. Кодексда умрбод озодликдан маҳрум қилишга ҳукм қилинганлар махсус сақлаш шароитларига эга бўлган алоҳида тартибдаги колонияларда жазони ўташи, оғир (дастлабки 10 йил), одатдаги (жазонинг 10 йилдан кам бўлмаган муддатини ўтаб бўлгандан сўнг) ва енгиллаштирилган (жазонинг 15 йилдан кам бўлмаган муддатини ўтаб бўлгандан сўнг) шароитда сақланишлари назарда тутилди. Бунда сақлашнинг шароитларини инобатга олган ҳолда маҳкумларнинг озиқ-овқат маҳсулотлари ва

¹⁹ Ўзбекистон Республикасининг Президентининг 2005 йил 1 августдаги ПФ-3541-сонли “Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида” Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005, № 30-31, 223-модда.

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармойишига шарҳ // Халқ сўзи, 2006, 30 июнь.

²¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007, № 6, 248-модда.

энг зарур нарсаларни сотиб олиши, учрашув, телефон орқали сўзлашувлари, посилкалар, йўқловлар, бондероллар олиш ҳуқуқлари, улар меҳнатини ташкил қилиш хусусиятлари, уларга нисбатан рағбатлантириш ва интизомий жазоларнинг қўлланилиши тартиби белгиланди²².

2008 йил 31 декабрда Жиноят-ижроия кодексининг маҳкумларни юридик ёрдам олиш ҳуқуқини таъминлашга қаратилган 10-моддаси янги таҳрирда берилди. Эндиликда юридик ёрдам олиш учун адвокатлар билан ҳоли учрашувлар маҳкумларга уларнинг аризасига ёки адвокатнинг илтимосномасига кўра берилади. Янги тартибга кўра адвокат билан учрашувни маҳкумнинг ўзи рад этганлиги сабабли адвокатнинг маҳкум юридик ёрдам олиши учун у билан учрашув белгилаши тўғрисидаги илтимосномасини қаноатлантириш рад этилганлиги адвокат билан маҳкум ҳоли суҳбатлашганидан кейин тасдиқланиши керак, бу ҳақда баённома тузилиб, у маҳкум, адвокат ва жазони ижро этиш муассасаси маъмуриятининг вакили томонидан имзоланади. Бундан ташқари, ушбу моддада маҳкумга юридик ёрдам кўрсатаётганидаги адвокатнинг ҳуқуқлари ҳам аниқлаб берилган.²³

Маҳкумларнинг ҳуқуқларини таъминлашга қаратилган 2009 йил 10 апрелда ЖИКнинг 18, 40 ва 79-моддаларига қаратилган ўзгартиришлар, уларни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман) билан алоқаларига тааллуқлидир. Хусусан, шикоятларни кўриб чиқишда, шунингдек фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларни бузилганлиги ҳолларини ўз ташаббуси билан текширишда омбудсман жазони ижро этиш муассасаларига монеликсиз кириш ҳуқуқига эга (ЖИКнинг 10-моддаси). ЖИКнинг 40 ва 79-моддаларига кўра, маҳкумларнинг омбудсман билан ёзишмалари цензурадан ўтказилмайди.²⁴

ЖИКга 2008 йил 22 декабрда ҳам ўзгартиришлар киритилди. Бу ўзгартириш билан кодекснинг 166-моддаси иккинчи қисм билан тўлдирилди: “Жазони ижро этиш муассасасининг ёки жазони ижро этувчи бошқа органнинг муъмурияти тегишли асос бўлган тақдирда, маҳкумга нисбатан амнистия актини қўллаш тўғрисидаги илтимосномани судга киритиш ҳақида прокурорга тақдимнома юбориши шарт. Маҳкумларга нисбатан амнистия актини қўллаш Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодексида назарда тутилган тартибда амалга оширилади”²⁵.

Жиноят-ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида мувофиқ мамлакатда жазони ижро этиш тизимини такомиллаштириш,

²² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007, №6, 248-модда.

²³ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2009, № 1.

²⁴ Халқ сўзи, 2009 йил, 11 апрель сони.

²⁵ Халқ сўзи, 2008 йил, 23 декабрь сони.

маҳкумларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг ҳимоясини таъминлаш, қайта жиноят содир этилишининг олдини олиш мақсадида уларни ахлоқан тузатиш бўйича тарбиявий ишларнинг самарадорлигини ошириш юзасидан комплекс чора-тадбирлар амалга оширилиб келмоқда.

Шу билан бирга, жиноят-ижроия амалиётини ўрганиш натижалари маҳкумларнинг ҳуқуқларига риоя этиш, уларнинг шаъни ва кадр-қиммати ҳурмат қилинишини таъминлаш, келгусида жамиятга ижтимоий мослаштириш учун ахлоқан тарбиялаш ва меҳнатга ўргатишнинг шаффоф ва янада самарали ҳуқуқий механизмларини жорий этиш зарурати келиб чиқмоқда.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш керакки, Жиноят-ижроия кодексига киритилган барча ўзгартириш ва қўшимчалар, **биринчидан**, жиноят-ижроия сиёсатини инсонпарварлаштиришга; **иккинчидан**, жазони ижро этиш тизимини либераллаштиришга; **учинчидан**, маҳкумларни ҳуқуқларини таъминлашга; **тўртинчидан**, халқаро ҳуқуқнинг жазони ижро этиш ва маҳкумлар билан муомалада бўлишга оид принциплари ва қоидаларини миллий қонунчиликка имплементация (сингдиришга) қаратилгандир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. URL: <https://lex.uz/uz/docs/20596>.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жиноят-ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 7 ноябрдаги ПҚ-4006-сонли қарори.
3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси. Тошкент, Адолат, 2015.
4. Жиноят-ижроия ҳуқуқи / Маърузалар курси. – Т., 2013.
5. Уголовно-исполнительное право. Учебник / под ред. А.И.Зубкова. – М.: Издательство “НОРМА”, 2005.
6. Таджиханов Б.У. Ҳуқуқий сиёсат ва ҳуқуқий тизимни модернизациялаш / Маъсул муҳаррир Одилқориев Х.Т – Т.: Академия, 2007.- Б.7-24.
7. Курганов С.И. Уголовно-исполнительное право. – М., 2004. .
8. Заутарова Э.В. Пенитенциарная педагогика. Курс лекций, Вологда: ВИПЭ ФСИН России 2012.
9. Исмаилов И., Юлдашев М., Мирзараимов И. Жиноят-ижроия ҳуқуқи. Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2010.
10. Mahmudov R.M. Penitensiar psixologiya va pedagogika. Darslik, Т., O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy-texnik instituti. 2018.